

УДК 373.5.016:168.522+37.013.3

*Галина Васьківська, завідувачка лабораторії дидактики,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України*

**ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ СИСТЕМИ ЗНАНЬ
ПРО ЛЮДИНУ У КОНТЕКСТІ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ**

У статті розглянуто проблему формування в старшокласників системи знань про людину як важливого компонента змісту освіти. Автор порушує питання необхідності фундаменталізації змісту освіти за умови інтенсивного накопичення навчальної інформації.

Ключові слова: знання про людину; система знань; сучасні підручник; фундаменталізація знань; цілісність знань.

Літ. 6.

*Галина Васьковская, заведующая лабораторией дидактики,
кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник
Института педагогики НАПН Украины*

**ФОРМИРОВАНИЕ У СТАРШЕКЛАСНИКОВ СИСТЕМЫ ЗНАНИЙ О ЧЕЛОВЕКЕ
В КОНТЕКСТЕ ФУНДАМЕНТАЛИЗАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье рассматривается проблема формирования у старшеклассников системы знаний о человеке как важного компонента содержания образования. Автор акцентирует внимание на необходимости фундаментализации содержания образования при условии интенсивного накопления учебной информации.

Ключевые слова: знания о человеке, система знаний, современный учебник, фундаментализация знаний, целостность знаний.

*Galyna Vaskivska, Head of Didactics Laboratory,
Ph. D. (Pedagogic) Senior employee of a high-level scientific research,
Institute of Pedagogic NAPS of Ukraine*

**THE FORMATION THE SYSTEM OF KNOW LEDGE ABOUT HUMAN IN THE CONTEXT OF
FUNDAMENTALIZATION OF THE CONTENT OF EDUCATION HIGH SCHOOL STUDENTS'**

The article deals with the problem of forming the system of knowledge about human as an important component of the content of education. The author emphasizes the need of fundamentalization of the content of education while intensively accumulating educational information.

Key words: knowledge about human, system of knowledge, modern textbook, fundamentalization of knowledge, knowledge integrity.

Постановка проблеми. Методологічною основою визначення змісту освіти є загальнолюдські, духовні і національні цінності, сконцентрованість на актуальних і перспективних інтересах людини. Головне в змісті освіти – фундаменталізація, науковість і системність знань, їх цінність для соціального становлення людини, гуманізація і демократизація шкільної освіти, ідеї полікультурності, взаємоповаги між націями і народами, світський

ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ СИСТЕМИ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ У КОНТЕКСТІ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ

характер школи. Важливими є доступність, науковість, наступність і перспективність змісту освіти, практичне значення, потенційні можливості його для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, а також індивідуалізація і диференціація навчання. З іншого боку, протистоїть розвиткові загальної освіти дегуманізація, яка не потребує інтеграції гуманітарного і природничого знання, нехтує наступністю міжпредметних зв'язків, протидіє усвідомленню учнями сутності методології пізнання. Наразі й структура змісту загальної середньої освіти не забезпечує належно ані фундаментальний її характер, ані профільну спрямованість. Отже, проблема змісту освіти залишається нерозв'язаною за наявності вагомих причин: 1) зміст загальної середньої освіти, зумовлений рівнем соціально-економічного розвитку суспільства і зміною соціальних умов, закономірно викликає зміну вимог до нього; 2) проблема загальної середньої освіти є багатоаспектною і вимагає комплексного дослідження, об'єднання зусиль філософів, психологів, соціологів, дидактів, методистів. Вихідною позицією для комплексних досліджень є те, що зміст освіти розглядається як педагогічна модель соціального замовлення, специфічний досвід зв'язку між теоретичним пізнанням і педагогічною практикою.

Для загальної середньої освіти, що спрямовується на засвоєння значного обсягу знань, умінь і навичок, характерні інформаційні перевантаження, спричинені швидкими соціокультурними і техногенними змінами (зазначені перевантаження є наслідком інтенсивного розвитку загальної середньої освіти). Збільшення навчального навантаження поряд з іншими чинниками негативно позначається на здоров'ї учнів. Зменшення кількості навчальних годин з деяких предметів за збереження обсягу навчального матеріалу призвело до збільшення домашніх завдань і, відповідно, – перевтоми учнів. Перевантаженість навчальних планів освітніх закладів не дає змоги вчителям варіювати змістом, урахувати індивідуальні особливості учнів. Зміни, що відбулись у структурі загальноосвітніх навчальних закладів, вплинуть і на режим освітньої діяльності учнів, тому мають бути створені умови для зниження щоденного навчального навантаження шляхом раціонального використання резервів часу, скорочення навчального матеріалу, а також використання технологій, спрямованих на збереження здоров'я учнів і розвиток їхніх пізнавальних інтересів.

Кризові явища в системі загальної середньої

освіти були спричинені порушенням основних принципів: а) індивідуальності, що потребує повернення освіти не до “людини взагалі”, а до конкретної особистості, її індивідуальної своєрідності; б) цілісності, що заперечує роздроблення знань (розрізнені знання не мають культурного, освітнього й виховного значення); в) єдності, адже, якщо учню одночасно повідомляється безліч різноманітних знань, відомостей, то в його душі виникає хаос, “коли відомості є, коли знань багато, і водночас немає із них жодного дорогого, не залишилось і тіні віри у що-небудь, переконання, готовності, потреби [5, 92 – 101]”. Тож знання, які учні здобувають у школі, мають бути системними, інтегрованими, спрямованими на формування цілісного світогляду. Фундаменталізація змісту має розв'язати проблему наступності і неперервності освіти як “грунтової, тобто, щоб розумна істота – людина – привчалася керуватися не чужим розумом, а своїм власним, не лише вчитувати із книжок і розуміти чужі думки про речі чи навіть зачувати і відтворювати їх у цитатах, але і вирощувати і тренувати в собі здібність проникати в корінь речей і виробляти істинне розуміння їх і використання їх [4, 124]”.

На думку деяких дослідників, фундаменталізація передбачає цілісність, глибину і взаємопроникнення загальнофілософських, загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, високий рівень узагальнень і професійну актуалізацію здобутих знань, набутих умінь і навичок. В основу фундаменталізації змісту освіти мають бути покладені знання, що об'єднують, інтегрують особистість із суспільством і людством, і знання, що роблять особистість вільною. Якщо зважати на фундаментальні потреби особистості, пов'язані з гармонійним розвитком, з умінь саморегуляції, самовираження, самореалізації, то, звісно, без гуманітарної складової не обійтись. Отже, тільки системні знання, що їх мають здобувати учні старшої школи, забезпечать їм духовний і загальнокультурний розвиток, без чого унеможливиться їхня конкурентоспроможність на динамічному ринку праці.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз філософсько-педагогічних джерел свідчить, що дослідженню проблеми формування системи знань надається належна увага. Матеріал для роздумів і критичного аналізу можна черпати як у класичних, так і найновіших працях українських і зарубіжних науковців: Д. Локка, І. Песталоцці, І. Герберта, Ф. Дістервега, К. Ушинського, П. Каптерева, П. Блонського, В. Сухомлинського,

**ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ СИСТЕМИ ЗНАТЬ
ПРО ЛЮДИНУ У КОНТЕКСТІ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ**

В. Давидова, М. Скаткіна, І. Лернера, С. Гончаренка, В. Онищука, В. Паламарчук та ін. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися також у працях І. Беха, Н. Бібік, В. Бондаря, Н. Буринської, М. Вашуленка, В. Кременя, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін. З кінця 90-х рр. ХХ ст. у педагогіці почала набирати ваги теорія особистісно орієнтованого змісту освіти (Н. Бібік, С. Гончаренко, В. Кремень, С. Подмазін, Є. Бондаревська, О. Савченко, В. Сериков, І. Якиманська та ін.), на основі якої набули подальшого розвитку технології фундаменталізації змісту освіти. У них втілювалися ідеї Меморандуму ЮНЕСКО (1994), де фундаменталізацію змісту освіти проголошено умовою національної безпеки, закладалися стратегічні завдання реформування змісту освіти, окреслені в “Державній національній програмі “Освіта ХХІ ст.”, вибудовані на засадах цілісності змісту освіти. Проблемі фундаменталізації присвячено наукові дослідження українських і зарубіжних учених (В. Бабак, В. Башарін, С. Гончаренко, Г. Дутка, В. Ільченко, С. Казанцев, В. Кінельов, Н. Садовніков, С. Семеріков, П. Сікорський, А. Субетто, А. Суханов, В. Тестов та ін.). У цих працях фундаменталізація розглядається за двома напрямками – як більш поглиблена підготовка у межах певної дисципліни і як всебічна гуманітарна та природничо-наукова освіта, що забезпечується систематизацією змісту освіти на основі фундаментальних знань. В. Тестов розглядає фундаменталізацію освіти з точки зору діяльнісного і системного підходів. З погляду системного підходу, фундаментальність освіти як система характеризується цілісністю, взаємозв’язаністю і взаємодією елементів, а також наявністю системотвірних основ.

Мета статті – розглянути особливості формування в старшокласників системи знань про людину в контексті фундаменталізації змісту освіти, а також за умов інтенсивного накопичення навчальної інформації.

Виклад основного матеріалу. Система загальної середньої освіти має низку пріоритетних показників, значну кількість розроблених методик і програм, що заслуговують на увагу педагогічної громадськості. Однак, потреби сьогодення висувають до освіти вимоги, пов’язані з актуалізацією цінності знань про саму людину. Основні проблеми освіти: орієнтація на професійну підготовку; застарілі уявлення про гармонійний розвиток людини; цілеспрямована всебічна підготовка учнів до майбутнього життя. Також має місце недостатня підготовленість деяких учителів до викладання нового змісту курсів, що містять знання про людину (політологія, соціологія, економіка тощо). У свідомості частини педагогів

не здолані колишні догми і шаблони. Не стало нормою для педагогічної громадськості розкриття різних світоглядних думок з позицій пріоритетності гуманізму й демократії, неприйняття фашизму, расизму, різних проявів екстремізму й тоталітаризму. Знання про людину в освітньому середовищі є основою загальної середньої освіти, підґрунтям змісту навчання, визначальним для індивідуального і загального успіху учнів [6].

Отже, результативність процесу формування системи знань про людину в учнів старшої школи зумовлюється і залежить від вирішення низки психолого-педагогічних, науково-методичних і дидактичних завдань. Серед них: гармонізація відносин на рівні “природа – людина” (через розуміння об’єктивної реальності); засвоєння методів наукового пізнання (розвиток логічного мислення й розумової активності головного суб’єкта навчально-виховного процесу); соціалізація учнів старшої школи (за інтенсивного розвитку культурного, техногенного і комп’ютерного просторів); розвиток мотиваційної спрямованості на самоосвітню діяльність (в умовах змінюваного інформаційного простору); створення психолого-педагогічних умов (організація і забезпечення універсального напрямку у профільному навчанні, ґрунтованого на знаннях про людину) і забезпечення належного рівня наукової грамотності; здобуття якісної загальної середньої освіти (як чинника безпомилкового обрання майбутньої професії).

Єдність змісту знань про людину розкривається в несуперечливій, розмаїтій, здатній до розвитку, картині світу, що створюється в процесі навчання. Її складовими є прості фундаментальні образи (прості для людської свідомості, відомі з раннього дитинства). Дослідження сучасного соціально-економічного стану суспільства з різних галузей наук показують, що інтеграція в різних сферах діяльності людини передбачає: радикальне систематичне оновлення людських знань; постійне співвідношення діяльності людей з екологічними принципами; підхід до людини як до активної, мислячої і діяльнісної особистості; постійний розвиток людини як суб’єкта діяльності (пізнавальної і перетворювальної) впродовж життя; розвиток гуманітарного стилю мислення, орієнтації на соціальні, екологічні аспекти діяльності; спрямування стратегії навчання не лише на пізнання, а й на перетворення світу, синтез знань і пошук взаємозв’язків. Сьогодення характеризується прискоренням соціальних ритмів, наростанням обсягів необхідної інформації, інтенсифікацією соціальних і професійних

**ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ СИСТЕМИ ЗНАТЬ
ПРО ЛЮДИНУ У КОНТЕКСТІ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ**

контактів між окремими людьми, соціальними групами і професійними співтовариствами. В епоху глобалізації будь-яка соціальна і професійна діяльність стає проміжною. За цієї обставини будь-яка людина може опинитись у непередбачуваних для неї комунікативних, професійних і соціальних ситуаціях. Натомість освіта орієнтується на широку міждисциплінарну підготовку учнів – формування ефективних механізмів динамічної комунікативної та міжкультурної взаємодії.

За визначенням багатьох дослідників, зміст освіти розглядається як система наукових знань, умінь і навичок, у процесі оволодіння якими в учнів формується науковий світогляд, розвиваються мислення і здібності. У цьому контексті особливого значення набуває теоретична підготовка учнів старшої школи, що передбачає засвоєння ними фундаментальних знань і формування готовності до їх практичного застосування [1, 13]. Це стає можливим за умови, якщо знання вирізнятимуться функціонально повнотою, властивою лише системі. Серед основних завдань фундаменталізації змісту освіти учнів старшої школи, які мають розв'язуватись у рамках формування системи знань про людину, можна виокремити: визначення основних напрямів міждисциплінарної інтеграції предметів гуманітарного і природничого циклів; формування цілісної картини світу на основі взаємозв'язку гуманітарних і природничих наук; створення моделі системи знань про людину; виявлення та опис фундаментальних дидактичних одиниць змісту гуманітарної і природничої освіти; змістове і методичне розроблення окремих дидактичних одиниць змісту гуманітарної і природничої освіти; створення методик формування системи знань про людину на основі предметів гуманітарного й природничого циклів; створення єдиної методики оцінювання ефективності природничо-гуманітарного знання; розвиток системного мислення учнів, орієнтованого на синтез різних знань, інтеграцію підходів, багатофакторне, міждисциплінарне усвідомлення проблем у контексті суспільних, екологічних, загальнолюдських аспектів; виховання здатності критично сприймати, всебічно оцінювати явища з урахуванням їх соціальних, економічних, екологічних та інших характеристик; виховання ініціативної, творчої особистості, здатної розв'язувати різноманітні практичні й духовні проблеми.

Формування системи знань про людину в учнів старшої школи на основі гуманітарної і природничої освіти сприяє більш свідомому вибору майбутньої діяльності. Утім, завдання не просте, адже

розвиток гуманітарної і природничої освіти вимагає забезпечення єдності задуму, ідеї й діяльнісного підходу з боку учнів. Реалізація проблемного підходу до добору змісту гуманітарних і природничих знань, їх побудова з використанням діяльнісного підходу, міждисциплінарних завдань і проєктів розширить традиційні уявлення про гуманітарні і природничі знання, бо задіюватимуться особистісні, екологічні, світоглядні, соціальні та інші аспекти. Отже, створюватиметься навчальне середовище, яке відповідатиме запитам особистості учня, що "...формується за допомогою образів внутрішнього і зовнішнього світів [2, 41 – 48]". Гонитва за засвоєнням значного обсягу інформації знеактуалізується, учні емоційно переживатимуть зміст систематизованих знань як здобуток власної культури. Якщо раніше за науковими знаннями їм не вдавалося твердо усвідомити долі людей, які переймалися проблемами людства, прискорюючи його прогрес, то за вдалого розв'язання проблем фундаменталізації змісту освіти формуватиметься система знань про людину. Важливим чинником виступить тут діялісно-особистісний підхід, орієнтований на засоби формування системи знань про людину, на критичне мислення, на дослідницьку діяльність і творчі здібності учнів старшої школи. Необхідні умови задля його реалізації: розмаїтість видів діяльності учнів, можливість використання альтернативних підходів і різних варіантів засобів щодо розв'язання проблем; фундаменталізація освіти на основі засвоєння учнями старших класів теоретичних узагальнень, виокремлення в змісті освіти основних узагальнених видів освітньої діяльності, загальних типових завдань і використання конкретних ситуацій як засобу їх ефективного засвоєння.

Значення формування системи знань про людину в учнів старшої школи полягає в тому, що водночас із засвоєнням основ гуманітарних і природничих знань про людину має бути використаний діялісний підхід щодо пізнання наукової картини світу, пов'язаний із синтезом різних об'єктів природи, суспільства [3]. У сучасних умовах використання діялісного підходу щодо формування знань про людину в учнів старшої школи здійснюється через систему "наука – знання про людину", в процесі пізнавальної діяльності. Зміст гуманітарної і природничої освіти може реалізовуватися через формування системи знань про людину в учнів старшої школи. Основою такої системи є, як правило, системна цілісність науково-предметного розподілу за трьома аспектами: як системи "наука – знання

**ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ СИСТЕМИ ЗНАТЬ
ПРО ЛЮДИНУ У КОНТЕКСТІ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ**

про людину” – фундаментальні дослідження; як системи “наука – виробництво” – прикладні дослідження; “наука – світогляд”.

Висновки. Формування системи знань про людину в старшокласників за умови фундаменталізації змісту освіти сприятиме вирішенню завдань освіти і виховання щодо всебічного розвитку особистості, а саме: гармонізуватиме відносини людини з природою через усвідомлення сучасної наукової картини світу; акумулюватиме інтелектуальний розвиток і збагачення мислення через засвоєння сучасних методів наукового пізнання; соціалізуватиме старшокласників через занурення в культурне, зокрема техногенне і комп’ютеризоване середовище; навчатиме жити в насиченому й бурхливому інформаційному середовищі; створюватиме умови для безперервної самоосвіти.

Лише фундаментальна освіта дає такі знання, які не старіють з часом, допомагають орієнтуватись у будь-якому незвичному середовищі і є універсальними за сутністю. Фундаменталізація змісту освіти не спрямована на збільшення обсягу змісту навчальних предметів чи термінів навчання. Необхідною умовою досягнення мети фундаменталізації змісту освіти є його удосконалення, а в подальшому – розробка нових навчальних курсів, які відрізняються від традиційних навчальних предметів своєю спрямованістю на універсальні й узагальнені знання, на формування загальної культури і на розвиток мислення. Тож особливого значення у шкільних програмах набувають курси як за окремими галузями знань, так і міжпредметні, які містять найбільш фундаментальні знання і є підґрунтям для формування системи знань про людину, які розвивають уміння адаптуватися до нових умов соціального і професійного життя. Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі може зреалізуватися за допомогою створення

інтенсивних курсів (наприклад: “Наукове пізнання”, “Людинознавство”), які сприятимуть узагальненню поняття цілісності знань, що уможливить ефективне засвоєння навчального матеріалу і сприятиме формуванню необхідної системи знань.

Фундаменталізація у цьому сенсі є об’єктивним процесом і спрямована на введення змісту освіти базових цінностей, знань, способів діяльності, які накопичуються разом з розвитком цивілізації. Фундаменталізація змісту освіти не має бути спрямована на просте збільшення (як обсягу, так і кількості) фундаментальних природничих і гуманітарних предметів. Має бути здійснений відбір і структурування змісту, перегляд і вдосконалення стандартів і навчальних програм, акцентування уваги на фундаментальних компонентах у змісті освіти старшої школи.

1. *Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1977. – 265 с. – С. 13.*

2. *Васьківська Г.О. Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г.О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К.: Пед. думка, 2010. – Вип. 10. – С. 41 – 48.*

3. *Кикець Г.Ю. Проблемы интеграции обществознания и естествознания [Текст] / Г.Ю. Кикець // Социально-экономический аспект. – К.: Вища школа, 1978. – 176 с.*

4. *Коменский Я.А. Великая дидактика [Текст] / Я.А. Коменский. – Гос. Учеб.-пед. изд-во Наркомпроса РСФСР, 1939. – Т. I. – 321 с.*

5. *Розанов В.В. Три главных принципа образования (По поводу замечаний А.К. Иловайского) [Текст] / В.В. Розанов // Сумерки просвещения. – М., 1990. – С. 92 – 101.*

6. *Сухомлинський В.О. Думки про шкільне виховання [Текст] / В.О. Сухомлинський // Педагогічні твори: В 5 т. – К.: Наук. думка, 1974. – Т. 5.*

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013

“Завдяки Шевченкові скарби української душі повною річкою влилися в загальний потік людської культури.”

*Анатолій Луначарський
літературознавець, політик*

